

YASHIL SOLIQ ISLOHOTLARI: IKKI TOMONLAMA DIVIDEND GIPOTEZASI TAHLILI HAMDA IQTISODIY AHAMIYATI

Yuldasheva Madina

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini
rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari”,
1-bosqich doktoranti*

Atrof-muhit tovarlariga mulk huquqini berish ularning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda qiyinchilik tug'diradi, chunki bu tovarlar uchun yaxshi ishlaydigan bozorlar mavjud emas. Bu yo'qligi Helfand va boshqalar ta'kidlaganidek, resurslarning samarasiz taqsimlanishiga olib keladi. Ushbu tovarlarni ishlab chiqarish va iste'mol qilish bilan bog'liq salbiy ekologik tashqi ta'sirlarni bartaraf etish uchun Piguvian soliqlari deb nomlanuvchi ekologik soliqlar ushbu tashqi xarajatlarni ichkilashtirish uchun ishlatilishi mumkin. Sandmo tashqi ta'sirlar mavjud bo'lganda optimal tovar soliqqa tortish tahlilida kashshof bo'lib, bu ta'sirlarni o'z ichiga olish uchun Ramsey qoidasini moslashtirdi. Atrof-muhit soliqlari, uglerod kvotalari va uglerod ruxsatnomalari kabi iqlim o'zgarishini yumshatish bo'yicha boshqa siyosatlar bilan solishtirganda, umumiy farovonlikni oshirishi mumkin bo'lgan soliq adabiyotida ko'pincha Ramsey komponenti deb ataladigan daromad olishning afzalliklarini taklif qiladi [1]. Daromadni kamaytirish siyosati odatda buyruqbozlik choralariga qaraganda samaraliroqdir, ayniqsa Parry, Goulder va Parry va boshqalar tomonidan ta'kidlanganidek, avvaldan mavjud buzilishlar mavjud bo'lganda. Bundan tashqari, bozorga asoslangan vositalar odatda uglerod emissiyalarini kamaytirish uchun samaraliroq bo'ladi, chunki ular emissiya manbalari bo'yicha marjinal kamaytirish xarajatlarini tenglashtiradi.

Ekologik soliqqa oid adabiyotlarga asosan ekologik soliqlarni amalga oshirish ko'pincha ikki tomonlama dividend gipotezasi bilan bog'liq. Bu gipoteza shuni ko'rsatadiki, atrof-muhit soliqlarini boshqa turdagi foydaga asoslangan soliqlar bilan almashtirish nafaqat atrof-muhitga foyda keltiradi, balki umuman soliq tizimining samarasizligini kamaytiradi. Olimlar bu gipotezaning “zaif” va “kuchli” versiyalarini ajratadilar. Nisbatan qarama-qarshi bo'lgan "zaif" ikki tomonlama dividendlar gipotezasi, atrof-muhit soliqlaridan tushgan daromadlarni boshqa foyda olishga yo'naltirilgan soliqlarni kamaytirish uchun ishlatish orqali daromadlarni uy xo'jaliklariga bir martalik shaklda qaytarish bilan solishtirganda xarajatlarni tejashga erishish mumkinligini ko'rsatadi [2].

Ikki tomonlama dividend gipotezasining muhim jihatlari quyidagicha umumlashtiriladi:

1. Atrof-muhit soliqlari mavjud soliq buzilishlari bilan murakkab usullarda o'zaro ta'sir qilishi mumkin. Olimlar Parry va Goulder daromad solig'ini ekologik soliqlar bilan almashtirish haqiqatda mehnatga soliq solishdan kelib chiqadigan buzilishlarni yomonlashtirishi mumkinligini kuzatadi. Buning asosiy mantiqiy sababi shundaki,

ifloslanish soliqlari kabi tor doiradagi soliqlar daromad solig'i kabi keng miqyosli soliqlarga nisbatan kattaroq marjinal ortiqcha yukni yuklaydi, chunki tor doiradagi soliqqa tortish almashtirish imkoniyatlarining keng doirasini nazarda tutadi. Bundan tashqari, Bovenberg va Goulderlarning ta'kidlashiga ko'ra, mehnat bozorida buzilishlar mavjud bo'lganda, ifloslanish solig'ining optimal darajasi ko'pincha Pigov soliqlarga to'g'ri kelmasligini ko'rsatadi. Binobarin, ifloslanish soliqlarini daromad solig'i bilan almashtirish mavjud buzilishlarni yumshatish o'rniga ularni kuchaytirishi mumkin [3].

2. Xalqaro olim Uilyams ifloslanish, inson salomatligi va mehnat unumdorligi o'rtasidagi bog'liqlikni, ularning o'zaro bog'liqligini hisobga olgan holda o'rgandi. Dastlab Parry va uning tadqiqoddoshlari tomonidan taklif qilingan modelning o'zgartirilgan holatda foydalanish, Uilyams ifloslanish solig'ini qo'llash natijasida ifloslanishning kamayishi turli xil iqtisodiy oqibatlarga olib kelishi mumkinligini ko'rsatadi. Birinchidan, ifloslanishning kamayishi salomatlikni yaxshilashi va keyinchalik mehnat unumdorligini oshirishi mumkin. Bu muayyan sharoitlarda soliqqa tortishning salbiy ta'sirini potentsial ravishda muvozanatlashi mumkin bo'lgan foyda tomoni soliq o'zaro ta'siri deb ataladigan qo'shimcha imtiyozni taqdim etadi. Ikkinchidan, ifloslanish darajasini pasaytirish belgilangan omil unumdorligini oshirishga yoki tibbiy xarajatlarni kamaytirishga olib keladigan hollarda, ekologik soliq islohoti farovonlikning yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, agar ifloslanishning qisqarishi kasallik tufayli yo'qotilgan vaqtning qisqarishi bilan bog'liq bo'lsa, ekologik soliq siyosatining umumiy farovonlikka ta'siri ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkin [4].

3. Xalqaro tadqiqotchi olimlar Parry va Bento tahlillari shuni ko'rsatadiki, mehnat solig'ini ekologik soliqlar bilan almashtirishdan olinadigan farovonlik imtiyozlari, agar model soliq imtiyozli iste'molni, masalan, uy-joy va tibbiy yordamga sarf-xarajatlarni o'z ichiga olgan bo'lsa, sezilarli darajada oshishi mumkin. Soliq imtiyozli iste'mol deganda mehnat solig'idan to'liq yoki qisman chegirib tashlanadigan, bu bilan nafaqat mehnat bozorini, balki iste'mol tovarlari orasidan tanlashni ham buzadigan xarajatlar tushuniladi.

4. Bovenberg va Goulderlar soliqlarni o'zgartirish kontseptsiyasini ta'kidlab, ekologik soliqlarni joriy etish soliq yukini qayta taqsimlashi mumkinligini ta'kidlab, soliq tizimini yanada samaraliroq qilishga olib keladi deydi, ayniqsa, agar dastlabki soliq tizimi samarasiz bo'lgan holat kuzatilganda. Ular, shuningdek, ekologik soliq islohoti bilan bog'liq farovonlik xarajatlarini ma'lum sharoitlarda minimallashtirish mumkinligini taklif qiladilar: ya'ni, qo'llaniladigan soliq vositalari o'zlarining marjinal samaradorlik xarajatlarida sezilarli farqlarni ko'rsatganda yoki atrof-muhitga soliq solish yuki nisbatan yuqori bo'lgan omilga o'tkazilganda past marjinal samaradorlik xarajatlari va ekologik soliqlardan olinadigan daromadlar yuqori marjinal samaradorlik xarajatlariga taalluqli bo'lgan omil bo'yicha soliq stavkalarini kamaytirish uchun foydalaniladi [5].

5. Bovenberg va de Mooij ishlab chiqarish soliqlarini ifloslanish soliqlari bilan almashtirish soliq yukini investitsiyalarning sof daromadidan foyda tomon o'tkazish orqali soliq tizimining samaradorligini kamaytirishi mumkinligini aniqladilar. Ular jismoniy kapital va ifloslanish o'rtasidagi cheklangan o'rinbosarlik soliqlarni o'zgartirishning muhim omili ekanligini ta'kidladilar. Buning sababi shundaki, ifloslanish soliqlari foyda

yoki renta uchun yashirin soliqlar sifatida samarali ishlaydi, bu esa qo'shimcha daromadlar bilan buzilgan ishlab chiqarish soliqlarini ko'proq kamaytirish imkonini beradi. Shuni ta'kidlash kerakki, iqtisodiy foyda, ayniqsa mutloq raqobat sharoitida, odatda, doimiy omil mavjud bo'lganda paydo bo'ladi.

6. Bovenberg va van der Ploeglarning ta'kidlashicha, ekologik soliq islohoti qat'iy omil mavjud bo'lganda bandlikni oshirishga olib kelishi mumkin bo'lgan muhim shartlarni belgilaydi. Bu shartlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: resurslarga nisbatan past boshlang'ich soliq stavkalaridan boshlab yoki qat'iy belgilangan omilga tegishli bo'lgan muhim ishlab chiqarish ulushiga ega bo'lish yoki mehnat va resurslar o'rtasida yuqori o'rinbosarlikni boshdan kechirishi kerakligi alohida ta'kidlaniladi.

Atrof-muhitga soliq solish bo'yicha nazariy adabiyotlardan olingan asosiy tushuncha shundan iboratki, bunday soliqlar samarali ishlab chiqarish omillari uchun yashirin soliqlar sifatida harakat qiladi va shu bilan ko'paytirilganda mavjud soliq buzilishlarini kuchaytiradi. Biroq, soliq tizimidagi samarasizlik kuchli ikki tomonlama dividendga erishish uchun imkoniyatlar yaratadi. Xususan, sezilarli ikki tomonlama dividendni amalga oshirish uchun soliqlarni o'zgartirishning kuchli ta'siri zarur deb hisoblanadi [6]. Ushbu samarasizliklarni bartaraf etish uchun soliq tizimini to'g'ridan-to'g'ri isloh qilish iqtisodiy jihatdan samaraliroq bo'lishi mumkin bo'lsa-da, siyosiy to'siqlar ko'pincha bunday to'g'ridan-to'g'ri islohotlarga to'sqinlik qiladi. Umuman olganda, kuchli ikki baravar dividend olish ehtimoli noaniq va turli omillarga, jumladan, soliq va iqtisodiy tuzilmalarga, uy xo'jaliklarining afzalliklariga, omillarning harakatchanligiga, almashtirish imkoniyatlariga va daromadlarni qayta ishlash strategiyalariga bog'liq. Fullerton va Gravellelar kuchli taxminlarga tayanganligi sababli ikki tomonlama dividend gipotezasi bilan bog'liq nazariy noaniqlikni ta'kidlab [7], empirik baholashning muhimligini ta'kidlaydi. Binobarin, bunday baholashlar uchun umumiy muvozanat tahlilidan foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi.

Hulosa qilib aytishimiz mumkinki, ikki tomonlama dividend gipotezasiga asoslanib, qator Yevropa mamlakatlari ekologik soliq islohotlarini amalga oshirdi, bunda turli xil ekologik soliqlarni joriy etish, masalan, karbonat angidrid yoki oltingugurt dioksidi, daromad solig'i yoki ijtimoiy sug'urta badallarini kamaytirish hisobiga qoplanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

A. Lans Bovenberg and L. B. Ni, "Green Tax Reforms and the Double Dividend: an Updated Reader's Guide," 1999.

J. Freire-González and M. S. Ho, "Environmental fiscal reform and the double dividend: Evidence from a dynamic general equilibrium model," *Sustain.*, vol. 10, no. 2, Feb. 2018, doi: 10.3390/su10020501.

R. Schöb, "THE DOUBLE DIVIDEND HYPOTHESIS OF ENVIRONMENTAL TAXES: A SURVEY," 2003.

H. Grethe, "Carbon Taxation in Russia: Prospects for a Double Dividend and Improved Energy Efficiency."

C. Carraro and G. E. Metcalf, *Behavioral and distributional effects of environmental policy*. University of Chicago Press, 2001.

S. Dröge, D. Dröge, P. J. H. Schröder, and S. Schröder, "How to Turn an Industry Green: Taxes versus Subsidies *," 2005.

В. И. Костылева, "Двойной дивиденд в решении проблемы внешних эффектов," *Современная экономика проблемы и решения*, vol. 9, pp. 114–121, Oct. 2020, doi: 10.17308/теps.2020.9/2434.